

۱۶۷۸۳

مجله	معارف حنفی
تاریخ نشر	فروردین ۱۳۴۲
شماره	سال سوم
شماره مسلسل	
محل نشر	قم
زبان	فارسی
نویسنده	اسماعیل حاکمی
تعداد صفحات	۶۵ - ۷۲
موضوع	تأثیر قرآن در سرفارسی
سرفصلها	
کیفیت	
ملاحظات	

کتابخانه

کتابخانه

۷۲-۶۵

معارضه
سال ۳
خا

دکتر اسماعیل حاکمی

تأثیر قرآن

در شعر فارسی

کتاب آسمانی ما مسلمانان (قرآن کریم) از دیر باز در افکار و عقائد شاعران و نویسندگان تأثیر بسزایی داشته است. اگر چه در قرآن بشعر و شاعری توجهی نشده و حتی در مذمت شاعران سخن رفته است، معذک چون گروه شاعران مؤمن مستثنی شده اند باستناد همین آیات (۱) و پاره ای از احادیث نبوی (۲) گروه بی شماری از مسلمانان (اعم از عرب و غیر عرب) بشعر و شاعری علاقه فراوان ورزیده اند. از آنجا که در قرآن از عالیترین نصایح اخلاقی و استوارترین دستورهای زندگی اجتماعی سخن رفته است بیشتر گویندگان نیز از همین کلمات آسمانی و تعالیم الهی در اشعار خود استفاده کرده اند تا آنجا که پاره ای از شاعران بزرگ مانند: حافظ و ناصر خسرو تمام قرآن و یا لا اقل قسمت عمده ای از آنرا در حافظه داشته اند. ما در این مقاله بطور خلاصه بتأثیر آیات و نثر قرآن در شعر چند تن از گویندگان

(۱) والشعراء يتبعهم الغاوان . . . . . وانهم يقولون ما لا يفعلون الا
الذين آمنوا وعملوا الصالحات .
(۲) ان من البيان لسحراً .

مشهور اشاره میکنیم :

یکی از گویندگان نام آور ایران حکیم ناصر خسرو قبادیانی (متوفی بسال : ۴۸۱ هجری قمری) می باشد . این شاعر که از جانب خلیفه فاطمی مصر (المستنصر ، بالله) مأمور تبلیغ مذهب اسماعیلی بوده در بسیاری از قصائد خود مضامین متعددی از قرآن نقل کرده مثلادر قصیده‌ای گفته است :

از طاعت بر شد بقاب قوسین

پیغمبر ما از زمین بطی

که اشاره است بآیه نهم از سوره نجم : « فکان قاب قوسین

او ادنی » .

یا : نیک خو گفتست یزدان مر رسول خویش را

خوی نیک است ای برادر گنج نیکی را کلید

که این بیت نیز اشاره است به آیه (۴) از سوره قلم :

«وانك لعلى خلق عظیم»

یا : ایزد عطاش داد محمد را

نامش علی شناس ولقب کوثر

که به نخستین آیه از سوره (الکوثر) اشاره شده است : «انا

اعطیناک الکوثر»

بابا طاهر همدانی عارف مشهور و درویش پاک نهاد (متوفی بسال

: ۴۱۰) در یکی از دو بیت‌های خود ضمن اشاره بیکی از آیات قرآنی

خود را در پیشگاه عدل الهی شرمنده و نامه سیاه مشاهده می کند و

میگوید :

مواز قالوا بلی تشویش دیرم

گنه از برک و باران بیش دیرم

چو فردا نومه خونون نومه خونن

مو در کف نومه سر در پیش دیرم

که در این دو بیتی بآیه (۱۷۲) از سوره اعراف اشاره شده است

« و اذ اخذ ربك من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم و اشهدهم

علی انفسهم الست بر بکم قالوا بلی شهدنا . . . . . »

انوری ابیوردی قصیده سرای چیره دست قرن ششم (متوفی

: ۵۶۵) در بسیاری از موارد از مضامین قرآن و حتی اجزائی از

آیات استفاده کرده است. مثلاً در قصیده ای گفته است:

نیست در علمم که جز تو کس خداوندم بود

هست بر علمم گسوا من عنده ام الكتاب

که بآیه (۴۰) از سوره رعد اشاره شده: «وعنده ام الكتاب»

سنائی عزنوی که از گویندگان قرن ششم و معاصر انوری است

(متوفی: ۵۲۵) در دیوان و همچنین در مثنویات خود بخصوص در مثنوی

(حدیقة الحقیقة) از آیات قرآنی استفاده فراوانی کرده و حتی گاهی

مانند ناصر خسرو و بتأویل آنها پرداخته است:

در رهش خوانده عاشقان بر جان

آیه کل من علیها فان

مصراع دوم آیه بیست و هفتم از سوره رحمن می باشد.

عبدالواسع جبلی (متوفی: ۵۵۵) نیز برای اثبات مدعای خود

در باب مذمت تکبر و خودپسندی بآیه ای از قرآن استناد جسته است:

هر گز بسوی کبر نتابد همی عنان

هر که آیت نخست بخواند زهل آتی

که مقصود آیه: «هل آتی علی الانسان حین من الدهر لم یکن شیئاً مذکوراً» از سوره (دهر) می باشد جمال الدین اصفهانی شاعر مشهور قرن ششم (۵۸۸) نیز در پاره‌ای از قصاید خود از آیات و معانی قرآنی استفاده نموده است و مانند:

فلک پسر برد اطوار شغل کون و فساد

قمر پسر برد ادوار عاد کالعر چون

که اشارتی است بآیه چهل و نهم از سوره یس: «والقمر قد درناه منازل حتی عاد کالعر چون القدیم» خاقانی شروانی (متوفی: ۵۹۵) شاعر بسیار معروف قرن ششم هم در بسیاری از قصائد خود بآیات قرآن و مضامین آن تمثل جسته است از جمله در قصیده مشهور (ایوان مدائن) بمطلع زیر

هان ای دل عبرت بین از دیده نظر کن هان

ایوان مدائن را آینه عبرت دان

گوید:

پرویز کنون گم شد، زان گمشده کمتر گو

زرین تره کو بر خوان؟ رو کم تر کو بر خوان؟

که مصراع دوم اشاره است به: آیدهای ۲۵ و ۲۶ از سوره دخان:

«کم تر کوا من جنات و عیون و زروع و مقام کریم -»

ظہیر الدین فاریابی (متوفی ۵۹۸) گوید:

سپیده دم که شدم محزم سرای سرور

شنیدم آیه تو بوا الی الله از لب حور
و مقصود از مصراع دوم آیه نهم از سوره (تحریم) می باشد :
« یا ایها الذین آمنوا اتوبوا الی الله توبه نصوحاً . . . . . »
نامه می فرماید (۱۳۱) نیشابوری عارف معروف (م : ۶۲۷) در الہی

نه کس زوزاده نه او زاده از کس

یکی ذاتست در هر دو جهان
که اشارتی بموره اخلاص نموده : « قل هو الله احد الله الصمد
لم یلد و لم یولد و لم یکن کفواً احد » نیز در منطق الطیر (۲)
گفته است :

دیده ای آن عنکبوت بی قرار

در خیالی می گذارد روزگار . . .

ناگهان باشد که آن صاحب سرای

چوبی اندر دست بر خیزد ز جای

خانه آن عنکبوت و آن مگس

جمله نا پیدا کند در یک نفس

که اشارتی بآیه چهل و نهم از سوره عنکبوت نموده است :

« مثل الذین اتخذوا من دون الله اولیاء کمثل العنکبوت اتخذت

بیتاً وان اوهن البیوت لبیت العنکبوت لو کانوا یعلمون »

(۲۱) : مراجعه شود به : شرح احوال و تقدیر جمعیل آثار عطار نیشابوی

تألیف استاد فروزانفر .

مولوی عارف مشهور قرن هفتم (متوفی ۶۷۲۰) هم در مثنوی و هم در دیوان شمس مکرر از آیات قرآنی در سخنان خود استفاده کرده است :

گر خبر خواهی از این دیگر خروج سوره بر خوان و السما ذات البروج (مثنوی)

که در مصراع دوم باولین آیه از سوره (بروج) - «و السماء ذات البروج»

یاد در بیتش از شمس فرماید :

مریم بجان رامخاض (۱) برد بنخل و ریاض

منقطع درد را ؛ نزل و طن و اجب است

که بطور تلمیح بداستان حضرت مریم و آیه بیست و چهارم از سوره

(مریم) اشاره کرده است : «فاجاءها المخاض الی جذع النخلة .»

سعدی شیرازی شاعر و عارف مشهور معاصر مولوی (متوفی ۶۹۴) نیز در بسیاری از قسمتهای گلستان و بوستان و سایر آثار از قرآن استفاده نموده مانند :

دوست نزدیکتر از من بمن است . وین عجبتز که من از وی دورم

چکنم با که توان گفت که او در کنار من و من مهجورم

که در حقیقت ترجمه قسمتی از آیه شانزدهم از سوره (ق) می باشد

«و نحن اقرب الیه من حبل الورد»

یا: کاش کاناں که غیب من جستند

تا بجای ترنج در نظرت بی خیر دستها بریدندی

(۱) مخاض: دردبار داری و آبستنی (هنگام زاییدن) -

سعدی در این ابیات بزیباترین وجهی داستان یوسف وزلیخارایاد آورده و بآیه ۳۲ ازسوره یوسف اشاره کرده است :

«... فلما رأینہ اکبرنہ وقطعن ایدیهن وقلن حاش لله ما هذا بشر ان هذا الاملك کریم»

حافظ شاعر معروف (متوفی : ۷۹۱) نیز چنانکه قبلا اشاره شد

قرآن را از حفظ داشته است چنانکه خود آگوید :

زحافظان جهان کس چو بنده جمع نکرد

لطايف حکما با کتاب قرآنی

و روی همین اصل در بسیاری، از ابیات و آیات مضامینی از قرآن

راه یافته است مانند :

زا هدامی بنوش رندا نه فاتقوا الله يا اولی الالباب

که مصرع دوم قسمتی است از آیه (۱۰۱) ازسوره مائده :

« قل لا یستوی الخبیث والطیب ولواء جبک کثرة الخبیث فاتقوا الله یا اولی الالباب لعلکم تفلحون»

شاه نعمه الله ولی معاصر حافظ (متوفی : ۸۳۴) نیز بسیاری از آیات

رادر اشعار خود نقل کرده است از جمله گوید :

قطره و دریا نماید ما واو کل شیء هالك الاوجه

که جزئی از آیه (۸۸) سوره قصص نقل نموده است : « کل شیء

هالك الاوجه له الحکم والیه ترجعون »

جامی خاتم شاعران بزرگ ایران که در عهد تیموریان می زیسته

(م : ۸۹۸) نیز از آیات قرآن در اشعار و آثار خود استفاده فراوانی

نموده است از جمله در (سلسله الذهب) در توصیف خداوند فرماید :

از همه در صفات و ذات جدا لیس شیء - کمثلہ ابدأ
که مصراع دوم قسمتی از آیه دهم (سوره شوری) می باشد :
«... لیس کمثلہ شیء و هو السميع البصیر» عرفی شیرازی
(متوفی : ۹۹۹) در بیتی بمجادئه خداوند ، و حضرت موسی تلمیحاً
اشاره کرده است :
بطایر ارنی سنج بی اثر نغمه کن ترانی ، هم ذوق مژده دیدار
که مقصود آیه (۱۴۰) از سوره اعراف می باشد : «...
قال رب ارنی انظر الیک قال لن ترانی ولكن انظر الی الجبل...»
چون بحث در اطراف این موضوع و آوردن شواهد متعدد بدرازاو اتلاف
وقت خوانندگان ارجمند می انجامد بهمین چند شاهد اکتفا می نماید
تو خود حدیث مفصل بخوان از این مجمل (۱)

(۱) نویسنده محترم مقاله بامدارك و مأخذی را که در نگارش
مقاله مورد استفاده قرار داده اند در آخر تذکر داده بودند که بجهت
مراعات اختصار از درج آن خودداری شد . معارف جعفری

گفتار بزرگان

«پادشاهی پارسائی را گفت هیچوقت از ما نیادی مینمائی؟ گفت بلی او قتی
خدارا فراموش میکنم .
«بنده زر خرید، بنده يك نفر است و شخص طماع باید بنده همه
کسانی باشد که چشم طمع بمساعدت آنها دوخته است.»
« حاجت روانشدن به از عرض حال بنا اهل کردن است»

۱۳۷۳

الف